

**Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ
Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання**

Кафедра соціально-гуманітарної підготовки

КЕЙС

заняття на тему

**«ПСИХОЛОГІЧНІ, ФІЗІОЛОГІЧНІ ТА ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ
РОЗВИТКУ ДИТИНИ. ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ З ДІТЬМИ З
УРАХУВАННЯМ ВІКУ ТА ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ.
ПОРЯДОК КОМУНІКАЦІЇ З ДИТИНОЮ (ПІДГОТОВКА ДО
ВЗАЄМОДІЇ, ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ ТА ПОБУДОВА ДОВІРИ,
ПРОВЕДЕННЯ БЕСІДИ) ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ (ВІДМІННОСТІ ВІД
КОМУНІКАЦІЇ З ДОРΟΣЛИМИ). СУЧАСНІ РИЗИКИ В ДИТЯЧОМУ
ТА ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ. ПРОВЕДЕННЯ
ОПИТУВАННЯ/ДОПИТУ ДИТИНИ В УМОВАХ, ДРУЖНІХ ДО
ДИТИНИ»**

Короткострокове підвищення кваліфікації
—працівників підрозділів
ювенальної превенції

Інформація про викладача

к.психол.н., доцент
Пряхіна Наталія Олексіївна
pryakhina_natalia@i.ua

Львів -2021

**ТЕМА: ПСИХОЛОГІЧНІ, ФІЗІОЛОГІЧНІ ТА ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ
РОЗВИТКУ ДИТИНИ. ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ З ДІТЬМИ З
УРАХУВАННЯМ ВІКУ ТА ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ. ПОРЯДОК
КОМУНІКАЦІЇ З ДИТИНОЮ (ПІДГОТОВКА ДО ВЗАЄМОДІЇ,
ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ ТА ПОБУДОВА ДОВІРИ, ПРОВЕДЕННЯ
БЕСІДИ) ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ (ВІДМІННОСТІ ВІД КОМУНІКАЦІЇ З**

ДОРΟΣЛИМИ). СУЧАСНІ РИЗИКИ В ДИТЯЧОМУ ТА ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ. ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ/ДОПИТУ ДИТИНИ В УМОВАХ, ДРУЖНІХ ДО ДИТИНИ

Лекція – 4 год.

Навчальна мета: висвітлити специфіку психічного розвитку людини на різних етапах онтогенезу, підходи до періодизації розвитку особистості, опрацювати базові поняття з теми: дошкільний вік, шкільний вік, підлітковий вік; сформувати необхідні навички спілкування з різними віковими категоріями дітей та групами відповідно до завдань правоохоронної діяльності.

Міжтематичні зв'язки: ефективна комунікація, реагування поліцейських ювенальної превенції на факти жорстокого поводження з дітьми, зокрема домашнього насильства, індивідуально-профілактична робота працівників ювенальної превенції з дітьми, які схильні до вчинення правопорушень та перебувають на 2 профілактичних обліках у поліції.

План лекції

1. Вікова періодизація та розвиток дитини.
2. Фактори впливу на розвиток дитини.
3. Потреби дитини відповідного віку.
4. Типові поведінкові прояви.
5. Психосоціальні стадії розвитку особистості.
6. Правила професійного спілкування поліцейських з дітьми різного віку.

1. Вікова періодизація та розвиток дитини.

Психологи визначили не тільки характеристику окремих вікових періодів дитини, але й розкрили механізми зміни цих періодів.

Характеристика вікових періодів психічного та особистісного розвитку дитини

Вікові періоди	Соціальна ситуація	Провідна діяльність	Новоутворення	
			У структурі особистості	У психічних процесах
Немовлячий вік: до 1 року	всі потреби дитини задовольняє дорослий, повна залежність	безпосередньо емоційне спілкування з дорослими	потреба в спілкуванні з іншими, емоційне ставлення до них	перцептивні дії (сприймання), хапання, сенсо-моторні дії
Ранній вік: 1-3 років	Співпраця дитини з дорослими в оволодінні побутовими предметами	Предметно-маніпулятивна гра	мовлення і свідомість	наочно-дійове мислення, сприймання
Дошкільний вік: 3-7 років	Вимоги дорослих пов'язані зі вступом до школи	Сюжетно-рольова гра	Підпорядкування мотивів, етичні норми, прагнення до суспільно-значущої діяльності	елементи довільної поведінки
Молодший	Вступ до школи, розширення кола	навчальна діяльність	сприймання і виконання навчальної діяльності як	Теоретичне мислення, рефлексія, внутрішній план

шкільний вік: 7-11 років	спілкування дитини, вимоги дорослих пов'язані з навчанням		суспільно-значущої; пізнавальні інтереси, норми взаємин	діяльності
Підлітковий (молодший підлітковий): 11-14 років	Обмеження дорослим прагнення дитини до самостійності, бажання спілкуватися з ровесниками, суспільні обов'язки, повноліття	інтимно-особистісне спілкування	Почуття дорослості. Інтерес до проблем світогляду, власної особистості, до статусу в суспільстві. Плани на майбутнє	Самостійний аналіз соціальних явищ
Ранній юнацький (старший підлітковий): 14-18 років	Професійна підготовка, політичні, юридичні права, як у дорослих.	Навчальна професійна	Відповідальність, самодіяльність, реальне уявлення про майбутнє, готовність до професійного самовизначення	Професійне спрямування в пізнавальних інтересах

Вікова періодизація є умовним поділом цілісного життєвого циклу людини на вікові періоди, що вимірюються роками. Відомо, що розвиток дитини відбувається за кілька періодів, які послідовно змінюють один одного. Цей процес є обов'язковим і передбачуваним. Таким чином, віковий період – відрізок життя індивіда, який досягає певного ступеня розвитку і має характерні, відносно стійкі якісні особливості.

Протягом першого року життя у дітей починає поступово складатися образ самого себе, в якому знаходить відображення ставлення оточуючих дорослих. Так, формується ставлення дитини до себе, що є проекцією ставлення до неї дорослих, яке виражається у процесі спілкування. Спілкування з немовлям у родині й у закритому дитячому закладі відрізняється, крім кількісної характеристики якісно, тобто спілкування персоналу особистісно неорієнтоване, дорослі не бачать в дитині унікальну особистість, не наділяють її ціннісної значимістю, не практикують до неї особистісного ставлення, що і знаходить відображення в особливості «Я» образу немовлят.

Якщо у сімейних дітей можна відзначити своєчасне формування суб'єктного відношення до себе, суб'єктності, як стрижня образу себе, що задає ніби крапку відліку в сприйнятті своїх проявів і віднесення їх до себе, то у немовлят без батьків, при неповноцінному емоційно-особистісному спілкуванні, коли саме суб'єктність не задана дорослим, вже у другому півріччі спостерігається спотворення розвитку: байдужість, відсутність позитивного емоційного ставлення до свого відображення, яке з часом стає негативним (переляк, ворожість), чого ніколи не спостерігається у сімейних дітей.

Дефіцит емоційного, ситуативно-особистісного спілкування в перший рік життя, відсутність любовного, ніжного ставлення, яке б персонально виявлялось кожному малюку, призвели до того, що у дітей не склалося чіткого позитивного самовідчуття, переживання своєї суб'єктності, особистісної значущості для оточуючих людей. Ставлення персоналу до вихованців будинку часто суб'єктно не орієнтоване, до дітей ставляться як до об'єктів догляду та виховних впливів. Тоді як у сім'ї вже з перших днів життя близькі дорослі наділяють малюка ціннісної значимістю, авансом практикуючи до нього

ставлення як до «унікальної» особистості. Саме таке відношення і є тим «дзеркалом», вдивляючись в яке дитина будує образ самої себе. Вихованці будинку дитини, не відчуючи суб'єктно орієнтованого, особистісного ставлення до себе з боку дорослих, не мають і чіткого, позитивного емоційно забарвленого самовідчуття.

Отже, у немовлят, які виховуються в будинку дитини, спостерігаються певні відхилення в становленні найважливіших психологічних утворень: спотворення образу себе, затримки у становленні суб'єктного відношення до самого себе і сповільнений і неповноцінний розвиток першого особистісного утворення - активності.

Таким чином, можна зробити висновок, що провідною лінією психологічного розвитку в дитячому віці виступає спілкування з дорослими, а у вихованців будинку дитини при більш пізніх строках формування цієї потреби в першому півріччі життя відсутнє повноцінне емоційно-особистісне спілкування, а в другому півріччі затримується своєчасне становлення потреби у співпраці з дорослими і ситуативно-діловому спілкуванні. Крім того, протягом дитинства у вихованців будинку дитини не складається суб'єктного, особистісно орієнтованого спілкування з дорослими в тій формі, як це природно відбувається у взаємодії з близькими дорослими у дітей, які виховуються в сім'ї.

Особливості розвитку дитини дошкільного віку

Дошкільне дитинство – великий відрізок життя дитини, який триває від 3 до 6 років. У цей час умови життя дитини стрімко змінюються: сім'я розширюється до меж вулиці, міста, країни. Дитина відкриває для себе світ людських відносин, різних видів діяльності і суспільних функцій людей. Вона відчуває сильне бажання включитися в це доросле життя, брати в ньому активну участь, що, зазвичай, їй ще недоступно. Окрім того, дитина прагне і до самотійності. Із цих суперечностей народжується рольова гра – самотійна діяльність дітей, що моделює життя дорослих. Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку. У дитини вже з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії поступово змінюються самотійним виконанням дитиною вказівок дорослого. З'являється можливість систематичного навчання згідно з певною програмою, хоча останню можна реалізувати лише в тій мірі, в якій вона стає власною програмою дитини (Л. С. Виготський). Окрім того, в цьому віці дитина вже вступає в певні стосунки з однолітками, що також визначає ситуацію її розвитку. Внутрішня позиція дошкільника стосовно інших людей характеризується передусім усвідомленням власного "Я" та своїх вчинків, величезним інтересом до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин.

Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільнят виражаються в характерних для них видах діяльності, передусім у сюжетно-рольовій грі, яка створює сприятливі умови для доступного в цьому віці освоєння зовнішнього світу.

Уже в дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний з розвитком емоційно-вольової сфери, із формуванням інтересів та мотивів поведінки, що, відповідно, детерміновано соціальним оточенням, передусім типовими для даного етапу розвитку взаєминами з дорослими.

Джерелом емоційних переживань дитини є її діяльність, спілкування з оточуючим світом. Освоєння в дошкільному дитинстві нових, змістовніших видів діяльності сприяє розвитку глибших та стійкіших емоцій, пов'язаних не лише з близькими, а й з віддаленими цілями, не тільки з тими об'єктами, що дитина сприймає, а й тими, які уявляє.

Діяльність породжує передусім позитивні емоції, причому своєю метою, сенсом, якого вона набуває для дитини, та самим процесом її виконання.

Зростає потреба дошкільника в товаристві ровесників, внаслідок чого інтенсивно розвиваються соціальні емоції (симпатії, антипатії, уподобання тощо). Виникають інтелектуальні емоції. У процесі спілкування дитини з дорослими формуються її моральні почуття. Урізноманітнюються прояви почуття власної гідності: розвивається як самолюбство, так і почуття сорому, ніяковості.

Важливе значення у формуванні моральних почуттів мають дитячі уявлення про позитивні еталони, що дозволяють передбачати емоційні наслідки власної поведінки, завчасно переживати задоволення від її схвалення як "хорошої" або ж невдоволення від її оцінки як "поганої". Таке емоційне передбачення грає вирішальну роль у формуванні моральної поведінки дошкільника (О. В. Запорожець).

Поведінка дошкільника на дорослого зумовлює розвиток її довільності, оскільки тепер постійно зіштовхуються як мінімум два бажання: зробити щось безпосередньо ("як хочеться") чи діяти відповідно до вимог дорослого ("за зразком"). З'являється новий тип поведінки, яку можна назвати особистісною.

Поступово розвивається певна ієрархія мотивів, їх супідрядність. Діяльність дитини тепер зумовлюється не окремими спонуканнями, а ієрархічною системою мотивів, у якій основні та стійкі набувають провідної ролі, підпорядковуючи ситуативні пробудження. Пов'язано це з вольовими зусиллями, потрібними для досягнення емоційно привабливої мети. Що старші стають діти, то рідше у їх поведінці проявляються афективні дії, їм легше впоратися з виконанням необхідних для досягнення мети дій всупереч обставинам.

На розвиток вольових якостей позитивно впливає гра. Відособлюючись від дорослого, дошкільник вступає в активніші взаємини з однолітками, які реалізуються передусім у грі, де необхідно підкорятися певним правилам, обов'язковим для всіх, виконувати заздалегідь визначені дії.

Ігрова діяльність надає сенсу вольовому зусиллю, робить його ефективнішим. На розвиток волі у цьому віці позитивно впливає продуктивна та трудова діяльність дитини. Дошкільник робить перші кроки у самопізнанні, розвитку

самосвідомості. Об'єктами самопізнання є окремі частини тіла, дії, мовні акти, вчинки, переживання та особистісні якості. З розвитком довільності психічних процесів стає можливим їх усвідомлення, що служить основою саморегуляції. Рольова або, як її іноді називають, творча гра з'являється в дошкільному віці. Це діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих й в узагальненій формі, в ігрових умовах відтворюють діяльність дорослих і відносини між ними. Наприклад, обираючи і виконуючи певну роль, дитина має відповідний образ – мами, лікаря, водія, пірата – й зразки їхніх дій. У дошкільному віці увага переноситься з предмета на людину, завдяки чому дорослий і його дії стають для дитини взірцем не лише об'єктивно, а й суб'єктивно. У віці 3-х років дитина стає більш самостійною, а її спільна діяльність з близьким дорослим поступово зменшується. Водночас дитина не зможе розвиватися без повноцінного спілкування з дорослими і без тих різноманітних вражень від навколишнього світу, які вона набуває теж завдяки дорослим. У кожній грі свої ігрові умови та тривалість: діти, які беруть в ній участь, ляльки, інші іграшки та предмети. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Якщо в 3 - 4 роки дитина присвячує грі лише 10 - 15 хвилин, а в 4 - 5 років одна гра вже може тривати 40 - 50 хвилин. Старші дошкільнята здатні грати в одну гру кілька годин поспіль, а іноді ігри у них можуть тривати декілька днів. Зміст гри становлять особливості діяльності та відносини дорослих, які відтворюються дитиною. Молодші дошкільнята імітують предметну діяльність – ріжуть хліб, натирають морквину, миють посуд. Вони захоплені самим процесом виконання дій та часом забувають про результат – для чого і для кого вони це зробили. Дії різних дітей не узгоджуються один з одним, а тому не виключені дублювання і раптова зміна ролей під час гри. Для 5-річних дітей головне – відносини між людьми, ігрові дії проводяться ними не задля самих дій, а відносин, які вони приховують. Тому дитина у цьому віці ніколи не забуде «нарізаний» хліб поставити перед ляльками і ніколи не переплутає послідовність дій – спочатку обід, потім миття посуду, а не навпаки. Таким чином, гра – провідна діяльність в дошкільному віці, яка значно впливає на розвиток дитини. Перш за все, в грі діти вчаться повноцінному спілкуванню один з одним та довільній поведінці.

У грі зразком служать не моральні норми чи інші вимоги дорослих, а образ іншої людини, чию поведінку копіює дитина. У дошкільному дитинстві в основному завершується довгий і складний процес оволодіння мовою. Інтенсивно зростає словниковий склад мови. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** У 1,5 роки дитина активно використовує приблизно 100 слів, у 3 роки – 1000 - 1100, а у 6 років – 2500 - 3000 слів. Повноцінне спілкування з іншими дітьми досягається саме в цей час, воно стає важливим фактором розвитку мови. Продовжує розвиватися і спілкування з дорослими, яких діти сприймають як ерудитів, здатних пояснити все, що завгодно, і розповісти про все на світі. Сприймання в дошкільному віці стає осмисленим, цілеспрямованим, з'являються елементи аналізу. Основна лінія розвитку мислення – перехід від наочно-дієвого до наочнообразного, а в кінці вікового періоду – до словесно-логічного мислення. До кінця дошкільного віку з'являється тенденція до узагальнення, встановлення зв'язків. Дошкільне дитинство – вік, найбільш сприятливий для розвитку пам'яті, яка включається у процес формування

особистості. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Третій і четвертий роки життя стають роками перших дитячих спогадів. Для дошкільного дитинства характерні, в цілому, спокійні емоційні реакції, відсутність сильних афективних спалахів і конфліктів з незначних приводів. Образне уявлення дитини набуває емоційного характеру, а вся її діяльність є емоційно насиченою: гра, малювання, ліплення, конструювання, підготовка до школи, допомога мамі в домашніх справах і т.д. Дитина, в силу свого віку, просто не здатна робити те, що їй нецікаво. Важливим особистісним механізмом, що формується в цей період, вважається супідрядність мотивів: найсильнішим мотивом для дошкільника стає заохочення, отримання нагороди, слабшим – покарання (у спілкуванні з дітьми це, в першу чергу, виключення з гри), найслабшим – власна обіцянка дитини. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Вимагати від дітей обіцянок не лише марно, а й шкідливо, тому що вони не виконуються, а ряд невиконаних запевнень і клятв підкріплює такі особистісні риси, як необов'язковість і безтурботність. Найбільш слабкою виявляється пряма заборона певних дій дитини, не підкріплених іншими додатковими мотивами, хоча, зазвичай, на заборону дорослі покладають великі надії.

У дошкільному віці дитина починає засвоювати прийняті в суспільстві етичні норми. Вона вчиться оцінювати вчинки з точки зору норм моралі, підпорядковувати їм свою поведінку, у неї з'являються етичні переживання. Старші дошкільнята починають аналізувати вчинки не лише за їх результатами, а й за мотивами; їх цікавлять такі складні етичні питання, як справедливість, нагороди, відплата за заподіяне зло та ін. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** У віці приблизно 5-ти років дитина набуває здатності оцінювати й власну поведінку, намагається діяти відповідно до тих моральних норм, які засвоює. Виникає первинне почуття обов'язку, що виявляється в найбільш простих ситуаціях. Воно формується з почуття задоволення, яке відчуває дитина, зробивши похвальний вчинок, і почуття ніяковості після дій, які несхвалюють дорослі. Діти починають дотримуватися елементарних етичних норм у відносинах з дітьми, хоча й вибірково. Наприклад, дитина може безкорисливо допомагати одноліткам, яким симпатизує, і виявляти щедрість по відношенню до того, хто викликав у неї співчуття. Зарубіжними психологами доведено, що засвоєння етичних норм та соціалізація дитини протікають швидше за певних відносин у сім'ї. Водночас у дитини повинен бути тісний емоційний зв'язок, принаймні, з кимось одним із батьків. Діти охоче наслідують дбайливих батьків, аніж байдужих. Окрім того, вони приймають стиль поведінки та установки дорослих, спілкуючись і включаючись у спільну з ними діяльність. У спілкуванні з безумовно люблячими батьками вони отримують не лише позитивні або негативні емоційні реакції на свої вчинки, а й пояснення, чому одні дії слід вважати хорошими, а інші – поганими. Все це призводить до більш раннього усвідомлення етичних норм поведінки. Адекватний образ «Я» формується у дитини при гармонійному поєднанні знань, отриманих з власного досвіду (що я можу зробити, як я вчинив/вчинила), та спілкування з дорослими і ровесниками. Діти з адекватними уявленнями про себе виховуються в сім'ях, де батьки приділяють їм досить багато часу; позитивно оцінюють їх фізичні та розумові дані, але не вважають рівень їх розвитку вищим, аніж у більшості дітей; прогнозують гарну успішність у школі. Таких дітей часто заохочують,

але не подарунками, а відмовою від спілкування карають. Діти із заниженими уявленнями про себе ростуть у сім'ях, у яких з ними не займаються, але вимагають бути слухняними; іноді принижують, часто дорікають, іноді при сторонніх карають; не очікують від них успіхів у школі і значних досягнень у подальшому житті. Дітей із завищеними уявленнями про себе в сім'ях вважають більш розвиненими, ніж їх ровесників; часто заохочують, у тому числі подарунками, хвалять у присутності інших дітей і дорослих, рідко карають. Батьки впевнені в тому, що в школі вони будуть відмінниками. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Дошкільник бачить себе очима близьких дорослих, які його виховують. Якщо оцінки та очікування в сім'ї не відповідають віковим та індивідуальним особливостям дитини, її уявлення про себе виявляться спотвореними. Для дошкільного періоду характерна статева ідентифікація: дитина усвідомлює себе як хлопчика чи дівчинку. Діти набувають уявлення про відповідні стилі поведінки: більшість хлопчиків намагаються бути сильними, сміливими, мужніми, не плакати від болю або образи; більшість дівчаток - акуратними, діловитими в побуті та м'якими або кокетливо-примхливими в спілкуванні. До кінця дошкільного віку хлопчики і дівчатка грають разом не в усі ігри, у них з'являються специфічні гри - тільки для хлопчиків і тільки для дівчаток. Починається усвідомлення себе в часі. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** У 6-7 років дитина пам'ятає себе в минулому, усвідомлює в сьогоденні і представляє себе в майбутньому: «коли я був маленьким», «коли я виросту великим». Дошкільне дитинство - період творчості. Дитина творчо освоює мову, у неї з'являється творча уява. У дошкільника своя, особлива логіка мислення, що підкоряється динаміці образних уявлень. Це період первинного становлення особистості.

Особливості розвитку дитини молодшого шкільного віку. Молодший шкільний вік називають вершиною дитинства. Дитина зберігає багато дитячих якостей - легковажність, наївність, погляд на дорослого знизу вгору. Але вона вже починає втрачати дитячу безпосередність у поведінці, з'являється інша логіка мислення. Навчання для дитини - значуща діяльність. У школі вона отримує не лише нові знання та вміння, а й певний соціальний статус. Змінюються інтереси, цінності дитини, весь стиль її життя, а отже, змінюється соціальна ситуація розвитку, і дитина опиняється на межі нового вікового періоду. Тепер вона поступово усвідомлює своє місце у світі суспільних відносин: відкриває для себе значення нової соціальної позиції - позиції школяра, пов'язаної з виконанням цінної для дорослих навчальної діяльності. Зміна самосвідомості призводить до переоцінки цінностей. Те, що було значущим раніше, стає другорядним. Старі інтереси, мотиви втрачають свою спонукальну силу, на зміну їм приходять нові. Все, що відноситься до навчальної діяльності (в першу чергу, оцінки), виявляється ціннішим, а те, що пов'язане з грою, - менш важливим. Маленький школяр із захопленням грає і грати буде ще довго, але гра перестає бути основним змістом його життя. У 7 років з'являється логіка почуттів. Переживання набувають нового сенсу для дитини, між ними встановлюються зв'язки, стає можливою боротьба переживань.

Такі зміни в емоційно-мотиваційній сфері призводять до виникнення внутрішнього життя дитини. Це не зліпок із зовнішнього життя дитини. Хоча зовнішні події, ситуації, відносини становлять зміст переживань, вони

своєрідно переломлюються у свідомості, і емоційні уявлення про них складаються залежно від логіки почуттів дитини, її рівня домагань, очікувань і та ін. Наприклад, одна і та ж оцінка, отримана на уроці різними дітьми, викличе у них абсолютно різний емоційний відгук: «четвірка» для одного – джерело бурхливої радості, для іншого – розчарування й образи, одними сприймається як успіх, іншими – як невдача. З іншого боку, внутрішнє життя – життя переживань – впливає на поведінку і, тим самим, на зовнішню оболонку подій, в які активно включається дитина. Диференціація зовнішнього і внутрішнього життя дитини пов'язана зі зміною структури її поведінки. З'являється смислова орієнтовна основа вчинку – ланка між бажанням щось зробити і діями, які розгортаються. Це інтелектуальний момент, що дозволяє більш-менш адекватно оцінити майбутній вчинок з точки зору його результатів і більш віддалених наслідків. Але одночасно це й емоційний момент, оскільки визначається особистісний смисл вчинку – його місце в системі відносин дитини з оточуючими, ймовірні переживання з приводу зміни цих відносин. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Смислова орієнтація у власних діях стає важливою стороною внутрішнього життя. У той же час вона виключає імпульсивність і безпосередність поведінки дитини. Завдяки цьому механізму втрачається дитяча безпосередність: дитина розмірковує, перш ніж діяти, починає приховувати свої переживання і хвилювання, прагне не показувати іншим, що їй погано. Дитина стає школярем тоді, коли набуває відповідної внутрішньої позиції та включається в навчальну діяльність як найбільш значущу для неї. Це надзвичайно складна діяльність, яка триватиме 10 або 11 років життя дитини та проходить тривалий шлях становлення. Її розвиток буде продовжуватися протягом усіх років шкільного життя, але основи закладаються в перші роки навчання. Дитина, незважаючи на попередню підготовку, більший або менший досвід навчальних занять, стаючи молодшим школярем, потрапляє в принципово нові умови. Шкільне навчання відрізняється не лише особливою соціальною значущістю діяльності дитини, а й опосередкованістю відносин з дорослими зразками поведінки і критеріями їх оцінювання. Ці моменти, так само як і специфіка самої навчальної діяльності дитини, впливають на розвиток її психічних функцій, особистісних утворень і довільної поведінки. Завершується перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення. У процесі навчання у молодших школярів формуються наукові поняття. Для того щоб їх засвоїти, діти повинні мати достатньо розвинені життєві поняття: уявлення, набуті в дошкільному віці, продовжують спонтанно з'являтися поза стінами школи, на основі власного досвіду кожної дитини. Життєві поняття – це нижній понятійний рівень, наукові – верхній, вищий, що відрізняється усвідомленістю і довільністю.

Продовжує розвиватись пам'ять. Діти мимоволі запам'ятовують навчальний матеріал, який викликає у них інтерес, наприклад, в ігровій формі, пов'язаний з яскравими наочними посібниками або образами-спогадами і та ін. Але, на відміну від дошкільнят, вони здатні цілеспрямовано, довільно запам'ятовувати матеріал, їм не цікавий. З кожним роком навчання дедалі більше опирається на довільну пам'ять. Молодші школярі так само, як і дошкільнята, володіють хорошою механічною пам'яттю. Багато з них протягом всього навчання в початковій школі механічно заучують навчальні тексти, що призводить до

значних труднощів у середніх класах, коли матеріал стає складнішим й більшим за обсягом. Вони схильні дослівно відтворювати те, що запам'ятали. У молодшому шкільному віці розвивається увага. Без достатньої сформованості цієї психічної функції процес навчання неможливий. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Увага молодших школярів відрізняється невеликим обсягом, малою стійкістю – вони можуть зосереджено займатися однією справою протягом 10 - 20 хвилин (у той час як підлітки – 40 - 45 хвилин, а старшокласники – до 45 - 50 хвилин). Розвиток особистості, що почався в дошкільному дитинстві триває в молодшому шкільному віці. Але молодший школяр перебуває в інших умовах – він включений в суспільно значущу навчальну діяльність, результати якої оцінюються близькими дорослими. Від шкільної успішності в цей період, оцінки дитини як хорошого або поганого учня залежить розвиток її особистості. Проблема шкільної успішності, оцінки результатів навчальної роботи дітей - центральна в молодшому шкільному віці. Від оцінки залежить розвиток навчальної мотивації, тому, в окремих випадках, можуть виникати складні переживання і шкільна дезадаптація. Шкільна оцінка безпосередньо впливає і на становлення самооцінки. Діти, орієнтуючись на оцінку вчителя, самі вважають себе і своїх ровесників «відмінниками», «двієчниками» і «трієчниками», хорошими і середніми учнями, наділяючи представників кожної групи набором відповідних якостей. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** На початку навчання оцінка шкільної успішності є оцінкою особистості в цілому і визначає соціальний статус дитини. У деяких відмінників та дітей, які добре навчаються, складається завищена самооцінка. Систематичні невдачі і низькі оцінки у неуспішних і вкрай слабких учнів, знижують їх упевненість у собі, у своїх можливостях. Ставлення до себе як до учня значною мірою визначається сімейними цінностями. У дитини на перший план виходять ті її якості, які найбільше турбують батьків – підтримка престижу (розмови в сім'ї обертаються навколо питання: «А хто ще в класі отримав п'ятірку?»), слухняність («Тебе сьогодні не сварили?») і та ін.

У самосвідомості маленького школяра зміщуються акценти, коли батьків хвилюють не навчальні, а побутові моменти його шкільного життя («У класі з вікон не дме?» «Що вам давали на сніданок?»), або взагалі мало що хвилює – шкільне життя майже не обговорюється або обговорюється формально. Досить байдужі запитання: «Що було сьогодні в школі?» – в майбутньому призведе до відповіді: «Нормально», «Нічого особливого». Батьки створюють умови для формування рівня домагань дитини – те, на що вона претендує у навчальній діяльності та відносинах. Діти з високим рівнем домагань, завищеною самооцінкою і престижною мотивацією розраховують лише на успіх і разом з мамою або бабусею переживають «четвірку» як трагедію. Їх уявлення про майбутнє доволі оптимістичні: їх чекають ефектна зовнішність, неабияка професія, матеріальне благополуччя і популярність. Таким чином, успішне навчання, усвідомлення своїх здібностей і умінь якісно виконувати різні завдання, приводять до становлення почуття компетентності – нового аспекту самосвідомості, який, поряд з теоретичним рефлексивним мисленням, можна вважати центральним новоутворенням молодшого шкільного віку. Якщо почуття компетентності в навчальній діяльності не формується, у дитини

знижується самооцінка і виникає почуття неповноцінності; можуть розвинутися компенсаторні самооцінка і мотивація.

Особливості розвитку дитини підліткового віку. Підлітковий вік пов'язаний з перебудовою організму дитини – статевим дозріванням. Весь період, починаючись з кризи, зазвичай протікає важко і для дитини, і для близьких йому дорослих. Тому підлітковий вік іноді називають тривалою кризою. Активізація та складна взаємодія гормонів росту і статевих гормонів викликають інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Збільшуються ріст і вага дитини: у хлопчиків у середньому пік «стрибка зростання» припадає на 13 років, а закінчується після 15 років, іноді 17, а у дівчаток «стрибок зростання» зазвичай починається і закінчується на два роки раніше (в подальшому, більш повільне зростання може тривати ще кілька років). Окрім статевих відмінностей спостерігаються й індивідуальні: у одних дітей швидко зростання починається тоді, коли в інших воно вже закінчується. Зміна росту і ваги супроводжується зміною пропорцій тіла. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Спочатку до «дорослих» розмірів доростають голова, кисті рук і ступні, потім кінцівки - подовжуються руки і ноги – і в останню чергу тулуб. Інтенсивне зростання скелета, що досягає 4 - 7 см на рік, випереджає розвиток мускулатури. Все це призводить до певної непропорційності тіла, підліткової незграбності, яку дитина важко переживає.

З'являються вторинні статеві ознаки – зовнішні ознаки статевого дозрівання – і теж в різний час у різних дітей. У хлопчиків змінюється голос, різко знижується тембр голосу, часом зривається на високих нотах, що може переживатися досить болісно. У інших голос змінюється повільно, і ці поступові зрушення ними майже не відчуваються. Емоційний фон в підлітковому віці стає нестабільним. До цього слід додати, що дитина змушена постійно пристосовуватися до фізичних і фізіологічних змін, що відбуваються в її організмі, переживати своєрідну «гормональну бурю». Цей стан вдало висловив американський підліток: «У 14 років моє тіло ніби сказилося». Емоційну нестабільність посилює сексуальне збудження, що супроводжує процес статевого дозрівання. Більшість хлопчиків усвідомлюють витoki цього збудження. У дівчаток більше індивідуальних відмінностей: частина з них відчуває такі ж сильні сексуальні відчуття, але більшість – невизначені, пов'язані із задоволенням інших потреб (у прихильності, любові, підтримці, самоповазі). Чітко проявляється орієнтація на зразки мужності і жіночності в поведінці і прояві особистісних властивостей. Однак дитина може поєднувати в собі як традиційно чоловічі, так і традиційно жіночі якості. Наприклад, дівчатка, які планують у майбутньому професійну кар'єру, часто володіють чоловічими рисами характеру та інтересами, хоча одночасно можуть мати і суто жіночі якості. Завдяки бурхливому зростанню і перебудові організму, в підлітковому віці різко підвищується інтерес до своєї зовнішності. Формується новий образ фізичного «Я», тому дитина гостро переживає всі вади зовнішності, дійсні та уявні. Непропорційність частин тіла, незручність рухів, неправильність рис обличчя, шкіра, яка втрачає дитячу чистоту, зайва вага або худорлявість – все засмучує, а іноді призводить до почуття неповноцінності, замкнутості, навіть неврозу. Відомі випадки нервової анорексії: дівчатка, прагнучи стати витонченими як фотомодель, дотримуються суворої дієти, а

потім зовсім відмовляються від їжі і доводять себе до повного фізичного виснаження. Підлітків, які страждають таким своєрідним захворюванням, примусово годують і лікують. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Емоційні реакції на свою зовнішність у підлітків пом'якшуються при теплих, довірливих відносинах з близькими дорослими, які повинні проявити і розуміння, і тактовність. І навпаки, нетактовне зауваження, яке підтверджує найгірші побоювання, крик або іронія, що відривають дитину від дзеркала, посилюють песимізм і додатково невротизують. Темп статевого дозрівання впливає на образ фізичного «Я» і самосвідомість у цілому. Діти з пізнім дозріванням опиняються в найменш вигідному становищі; акселерація створює більш сприятливі можливості особистісного розвитку. Навіть дівчатка з раннім фізичним розвитком, зазвичай більш упевнені в собі і тримаються спокійніше (хоча відмінності між дівчатками не дуже помітні і з часом ситуація може змінитися). Особливо важливі терміни дозрівання для хлопчиків. Фізично більш розвинений хлопчик сильніше, успішніше в спорті та інших видах діяльності, впевненіше у відносинах з ровесниками. Він викликає ставлення до себе як до більш дорослого. Навпаки, до хлопчика з пізнім дозріванням частіше ставляться як до дитини і, тим самим, провокують його протест або роздратування. Дослідження американських психологів засвідчили, що хлопчики, які менш популярні серед однолітків, стають збудливими, метушливими, занадто балакучими, намагаються привернути увагу до себе різними способами, а тому поведуться неприродно, відтак у них спостерігається низька самооцінка і з'являється відчуття знедоленості. Головна особливість підлітка – особистісна нестабільність: дитина дорослішає, а відтак формується її готовність до життя в світі дорослих людей, причому – як рівноправного учасника цього життя. Звичайно, підлітку ще далеко до істинної дорослості – і фізично, і психологічно, і соціально. Він об'єктивно не може включитися в доросле життя, але прагне до нього і претендує на рівні з дорослими права. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Нова позиція дитини проявляється в різних сферах, найчастіше – у зовнішньому вигляді, манерах. Варто відзначити, що зовнішній вигляд підлітка часто стає джерелом постійних непорозумінь і навіть конфліктів у родині. Батьків не влаштовують ані молодіжна мода, ані ціни на речі, так потрібні їх дитині. А підліток, вважає себе унікальною особистістю та прагне зовні нічим не відрізнитися від ровесників. Він може переживати відсутність куртки – такої самої, як у всіх в його компанії – як трагедію. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Психологи розглядають бажання підлітка «злитися» з групою, нічим не виділятися як механізм психологічного захисту та називають його соціальною мімікрією. Наслідування дорослого не обмежується манерами і одягом, а стосується й розваг, романтичних відносин. Незалежно від змісту цих відносин копіюється «доросла» форма: побачення, записки, поїздки за місто, дискотеки тощо. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Почуття дорослості – особлива форма самосвідомості, яке проявляється й у прагненні до самостійності, бажанні захистити певні сторони свого життя від втручання дорослих. Воно пов'язане з етичними нормами поведінки, які в цей час засвоюються дітьми. З'являється моральний «кодекс», який передбачає для підлітків чіткий стиль поведінки з ровесниками. Почуття дорослості стає центральним новоутворенням молодшого підліткового віку. Після пошуків

себе, особистісної нестабільності у дитини формується «Я-концепція» – система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів «Я». У кінці підліткового віку, на початку ранньої юності, уявлення про себе стабілізуються і утворюють цілісну систему – «Я-концепцію». У частини дітей «Я-концепція» може формуватися пізніше, в старшому шкільному віці, однак це найважливіший етап у розвитку самосвідомості. Підліток має сильні, іноді гіпертрофовані потреби в самостійності та спілкуванні з однолітками. Підліткова самостійність проявляється, в основному, у прагненні до відокремлення від дорослих, звільненні від їх опіки, контролю, а також у різноманітних захопленнях – ненавчальних заняттях. Захоплення, характерні для підліткового віку, часто змінюються, а іноді стають «зависаючими». Вважається, що підлітковий вік без захоплень нагадує дитинство без ігор. Дитина сама обирає собі заняття до душі, тим самим задовольняючи і потребу в самостійності, і пізнавальну потребу. Підлітки не лише бурхливо захоплюються різноманітними справами, а й настільки ж емоційно спілкуються із ровесниками. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Провідною діяльністю в цей період стає інтимно-особистісне спілкування. Підліткова дружба – складне, часто суперечливе явище. Підліток прагне мати близького, вірного друга й часто змінює друзів. Друг, що вміє вислухати і поспівчувати (а для цього потрібно мати подібні проблеми або такий же погляд на світ людських відносин), стає своєрідним психотерапевтом. Він може допомогти не лише краще зрозуміти себе, а й подолати невпевненість у своїх силах, нескінченні сумніви у власній цінності, відчуття себе особистістю. У дружніх відносинах підлітки вкрай вибагливі. Але їх коло спілкування не обмежується близькими друзями, навпаки, воно стає набагато ширшим, ніж у попередні роки. У дітей в цей час з'являється багато знайомих і, що ще більш важливо, утворюються неформальні групи або компанії. Підлітків може об'єднувати в групу не лише взаємна симпатія, а й спільні інтереси, заняття, способи розваг, місце проведення вільного часу. Ще одна значуща сфера відносин підлітків – відносини з дорослими, насамперед з батьками. Вплив батьків вже обмежено: він не охоплює всі сфери життя дитини, як це було в молодшому шкільному віці, але його значення важко переоцінити. Думка однолітків, зазвичай, є важливою в питаннях дружніх відносин з хлопчиками і дівчатками, пов'язаних з розвагами, молодіжною модою, сучасною музикою і та ін. Але ціннісні орієнтації підлітка, розуміння ним соціальних проблем, моральні оцінки подій і вчинків залежать, у першу чергу, від позиції батьків. У той же час для підлітків характерне прагнення до відокремлення від близьких дорослих. Потреба в батьках, їх любові й турботі, їхній думці поступово змінюється бажанням бути самостійними, рівними з ними в правах. Те, як складаються відносини в цей важкий для обох сторін період, залежить, головним чином, від стилю виховання, сформованого в сім'ї, і можливостей батьків перебудуватися – прийняти почуття дорослості своєї дитини. Авторитарні батьки вимагають від підлітка беззаперечного підпорядкування і не вважають, що повинні пояснювати причини своїх вказівок і заборон. Вони жорстко контролюють усі сфери життя, причому можуть це робити і не цілком коректно. Діти в таких сім'ях, зазвичай, замикаються, а їх спілкування з батьками порушується. Частина підлітків йде на конфлікт (на

приклад, хлопчик, відстоюючи свої права на самостійність, за відсутності родичів врізає замок у двері своєї кімнати). Але частіше діти авторитарних батьків пристосовуються до стилю сімейних відносин і стають невпевненими у собі, менш самостійними і менш морально зрілими, ніж їх однолітки, які користуються більшою свободою.

Особливості розвитку дитини у період ранньої юності. Новий віковий етап – ранню юність – вважають третім світом, що існує між дитинством і дорослістю. У цей час дитина опиняється на порозі реального дорослого життя. 15 (або 14 - 16) років – перехідний період між підлітковим і юнацьким віком. Цей час припадає на 9 клас, якщо мати на увазі 11-річну загальноосвітню школу. У 9 класі вирішується питання про подальше життя: що робити – продовжити навчання в школі, піти в училище чи працювати? Суспільство вимагає від старшого підлітка професійного самовизначення. Для цього він повинен розібратися у власних здібностях і схильностях, мати уявлення про майбутню професію і про конкретні способи досягнення професійної майстерності в обраній галузі. Це саме по собі вкрай складне завдання, а тим більше у наш час – переломний історичний період, коли руйнуються вироблені попередніми поколіннями стереотипи, цінності, зокрема, уявлення про значущість освіти і престижність тієї чи іншої професії. Не всі старші підлітки можуть обрати професію і пов'язаний з нею подальший шлях навчання. Багато хто з них тривожні, емоційно напружені і лякаються будь-якого вибору. У перехідний період притуплюється гострота сприйняття однолітків. Інтерес викликають дорослі, чий досвід, знання допомагають орієнтуватися в питаннях, пов'язаних з майбутнім життям. Юність, зазвичай, вважають бурхливою, об'єднуючи її в один період з підлітковим віком. Пошуки сенсу життя, свого місця у світі можуть стати особливо напруженими. Виникають нові потреби інтелектуального і соціального порядку, задоволення яких стане можливим тільки в майбутньому, іноді – внутрішні конфлікти і труднощі у відносинах з оточуючими. Але не у всіх дітей цей період виявляється напруженим: деякі старшокласники плавно і поступово просуваються до переломного моменту в своєму житті, а потім відносно легко включаються в нову систему відносин. Їм не властиві романтичні пориви, які асоціюються з юністю, а притаманний спокійний, упорядкований стиль життя. Вони більше цікавляться загальноприйнятими цінностями, більшою мірою орієнтуються на оцінку оточуючих, спираються на авторитет. У них, як правило, хороші відносини з батьками, а вчителям вони практично не доставляють клопоту. Проте такий благополучний перебіг ранньої юності приносить і певні мінуси в особистісному розвитку. Діти менш самостійні, більш пасивні, іноді більш поверхові у своїх уподобаннях та захопленнях. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Повноцінне становлення особистості проходить через пошуки і сумніви, характерні для юнацького віку. Ті, хто пройшов через них, зазвичай незалежні, творчо ставляться до справи, мають більш гнучке мислення, що дозволяє приймати самостійні рішення в складних ситуаціях, порівняно з тими, у кого процес формування особистості проходив в цей час легко. Зустрічаються ще два варіанти розвитку. Це, по-перше, швидкі, стрибкоподібні зміни, які, завдяки високому рівню саморегуляції, добре контролюються, не викликаючи різких емоційних зривів. Діти рано визначають свої життєві цілі і наполегливо

прагнуть їх досягнення. Однак при високій довільності, самодисципліні у них слабше розвинені рефлексія й емоційна сфера. По-друге – пошуки власного шляху. Такі діти погано себе розуміють, не впевнені в собі, і як наслідок, вони імпульсивні, непослідовні у вчинках і стосунках, недостатньо відповідальні. Динаміка розвитку в ранній юності залежить від ряду умов. Насамперед, це особливості спілкування зі значущими людьми, які суттєво впливають на процес самовизначення. У перехідний період від підліткового до юнацького віку у дітей виникає особливий інтерес до спілкування з дорослими. У старших класах ця тенденція посилюється. При сприятливому стилі відносин в сім'ї після підліткового віку – етапу відчуження від дорослих – зазвичай відновлюються емоційні контакти з батьками, причому на більш високому, свідомому рівні. При відносному прагненні до самостійності діти зберігають потребу в життєвому досвіді і допомозі старших; сім'я залишається тим місцем, де вони відчують себе спокійно і впевнено. З батьками обговорюються життєві перспективи, головним чином, професійні, а також уточнюються найважливіші плани на майбутнє, аналізуються способи досягнення поставлених цілей, труднощі, пов'язані з навчанням. Життєві плани діти можуть обговорювати і з вчителями, і зі своїми дорослими знайомими, чия думка для них важлива. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Старшокласник ставиться до близького дорослого як до ідеалу. У різних людей він цінує різні якості, які виступають для нього як еталони в різних сферах: людських стосунках, моральних нормах, різних видах діяльності. Відносини з дорослими, хоча і стають довірливими, зберігають певну дистанцію. Зміст такого спілкування залишається особистісно значущим для дитини, але це не інтимна інформація. У спілкуванні з дорослими їм не обов'язково досягати глибокого саморозкриття, відчувати реальну психологічну близькість. Ті думки і цінності, які вони отримують від дорослих, потім перевіряються в спілкуванні з однолітками – спілкуванні «на рівних». Спілкування з однолітками теж є необхідним для процесу самовизначення в ранній юності, але воно має інші функції. Якщо до довірливого спілкування з дорослим старшокласник вдається, в основному, у проблемних ситуаціях, коли йому самому складно прийняти рішення, пов'язане з його планами на майбутнє, то спілкування з друзями залишається інтимно-особистісним. З найкращим другом або подругою обговорюються випадки найбільших розчарувань, стосунки з однолітками – представниками протилежної статі. Таке спілкування вимагає взаєморозуміння, внутрішньої близькості, відвертості. Водночас підвищуються вимоги до дружби, ускладнюються її критерії. Юність вважається привілейованим періодом дружби, але самі старшокласники вважають справжню дружбу рідкісною. Емоційна напруженість дружби знижується при появі любові. Юнацька любов передбачає більшу ступінь інтимності, ніж дружба, і вона ніби включає в себе дружбу. Після захоплень у підлітковому віці може з'явитися перша справжня закоханість. Юнацькі мрії про кохання відображають, перш за все, потребу в емоційному теплі, розумінні, душевній близькості. Протиставлення любові як високого почуття і біологічної сексуальної потреби особливо різко виражено у хлопчиків. Закохуючись, вони відчують сильний, позбавлений тонкого психологічного змісту, еротизм. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Хлопчики часто перебільшують фізичні аспекти сексуальності, а деякі

намагаються від цього відмежуватися. Зазвичай, у таких випадках проявляється психологічний захист у вигляді аскетизму або інтелектуалізму. Замість того, щоб навчитися контролювати прояви власної чуттєвості, вони прагнуть їх повністю нівелювати: аскети – тому, що чуттєвість «брудна», а інтелектуали – тому, що вона «нецікава». Старшокласники так само, як і підлітки, схильні наслідувати один одного і самостверджуватися в очах однолітків за допомогою дійсних чи уявних «перемог». Не лише в середніх, а й у старших класах закоханість нагадує епідемію: як тільки з'являється одна пара, тут же закохуються всі інші. Зазвичай, захоплюються одночасно однією і тією ж найбільш популярною в класі дівчинкою (або хлопчиком). **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Здатність до інтимної юнацької дружби і романтичної любові, що виникає в цей період, позначиться в майбутньому дорослому житті. Ці найбільш глибокі відносини визначають важливі сторони розвитку особистості, моральне самовизначення, але й те, кого і як буде любити вже доросла людина. Для ранньої юності характерна спрямованість у майбутнє. У цей відносно короткий термін необхідно створити життєвий план – вирішити питання, ким бути (професійне самовизначення) і яким бути (особистісне чи моральне самовизначення).

ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ! Діти в 16 - 17 років, незалежно від темпераменту, виглядають більш стриманими, врівноваженими, ніж в 11 - 15. У цей час починає розвиватися і моральна стійкість особистості. У своїй поведінці старшокласник дедалі більше орієнтується на власні погляди, переконання, які формуються на основі набутих знань і свого, нехай не дуже великого, життєвого досвіду. Самовизначення, стабілізація особистості в ранній юності пов'язані з формуванням світогляду. Ще один момент, пов'язаний із самовизначенням, зміна навчальної мотивації. Провідною діяльністю старшокласників вважається навчально-професійна, де навчання розглядається як необхідна база, передумова майбутньої професійної діяльності. Саме в старшому шкільному віці з'являється свідоме ставлення до навчання. Старшокласник прощається з дитинством, зі своїм звичним життям та намагається вирішити, ким бути і яким бути в своєму майбутньому житті.

Життєвий план – це не те саме, що підліткові мрії про майбутнє. Плани, які зводяться до наміру вчитися, займатися в майбутньому цікавою роботою, мати вірних друзів та багато подорожувати, ще не можна назвати життєвою перспективою. Старшокласник повинен не просто уявляти собі своє майбутнє в загальних рисах, а усвідомлювати способи досягнення поставлених життєвих цілей. У випускному класі діти зосереджуються на професійному самовизначенні. Воно передбачає самообмеження, відмову від підліткових фантазій, в яких дитина могла стати представником будь-якої, найпривабливішої професії. Старшокласнику доводиться орієнтуватися в різних професіях, що зовсім не просто, оскільки в основі ставлення до професій лежить не власний, а чужий досвід – відомості, отримані від батьків, друзів, знайомих, з телепередач і та ін. Цей досвід, зазвичай, абстрактний, не пережитий, не вистражданий дитиною, адже потрібно вірно оцінити свої об'єктивні можливості - рівень навчальної підготовки, здоров'я, матеріальні умови сім'ї і, головне, свої здібності і схильності. **ДО УВАГИ ФАХІВЦЯ!** Самовизначення, як професійне, так і особистісне, стає центральним

новоутворенням ранньої юності. Це нова внутрішня позиція, що включає усвідомлення себе як члена суспільства, прийняття свого місця в ньому. Самовизначення пов'язане з новим сприйняттям часу – співвідношенням минулого і майбутнього, сприйняттям сьогодення з точки зору майбутнього. Старшокласник відчуває себе то дуже молодим, навіть зовсім маленьким, то, навпаки, людиною із доволі поважним життєвим досвідом. Лише поступово встановлюється зв'язок між «мною як дитиною» і «тим дорослим, яким я стану», наступність сьогодення і майбутнього, яка є важливою умовою особистісного розвитку. За сприятливих умов розвитку старшокласник прагне в майбутнє не тому, що йому погано в сьогоденні, а тому, що попереду буде ще краще. Усвідомлення часової перспективи і побудова життєвих планів вимагають упевненості в собі, у своїх силах і можливостях. Діти саме в цей період відрізняються оптимістичним поглядом на себе, свої можливості і не дуже тривожні. Все це, безумовно, пов'язано з формуванням «Я-концепції» і необхідністю самовизначення. У випускному класі ситуація стає більш напруженою. Життєвий вибір, який минулого року був досить абстрактним, стає реальністю. Частина старшокласників має «оптимістичну» самооцінку. Вона не занадто висока, в ній гармонійно співвідносяться бажання, домагання й оцінка власних можливостей, а й інших – самооцінка висока і глобальна та охоплює всі сторони життя, поєднуючи бажане і реально досяжне. Інша група дітей відрізняється, навпаки, невпевненістю в собі, переживанням розриву між домаганнями і можливостями, який ними усвідомлюється. Їх самооцінка низька, конфліктна. У юнацькому віці інтенсивно розвивається саморегуляція, підвищується контроль за своєю поведінкою, проявом емоцій. Настрій у ранній юності стає більш стійким і усвідомленим.

Діти – жертви

Соціальні працівники, правоохоронці, вчителі, лікарі, медсестри, і всі, хто може зіткнутися з дитиною-жертвою, повинні отримати відповідну підготовку і мати можливість швидко звернутися до відповідних представників компетентних структур. Певні дії повинні бути негайно здійснені для захисту дітей-жертв від подальшої травматизації: діти повинні бути направлені до відповідних фахівців, які їм нададуть послуги для досягнення повної фізичної та психологічної реабілітації. Безкоштовні 24-годинні телефонні лінії допомоги повинні бути запропоновані дітям-жертвам для можливості бути почутими.

Діти – свідки

Діти повинні пройти співбесіду з підготовленими фахівцями у присутності довірених дорослих; кількість інтерв'ю потрібно звести до абсолютного мінімуму. Коли дитина погоджується давати показання в суді, слід вжити заходів задля того, щоб діти вступали в контакт із підозрюваними або обвинуваченими. Відео- та аудіо- технології необхідні під час опитування для запобігання травматизації дитини. Ніколи не слід вважати, що свідчення дитини не надійні або не точні просто тому, що це не свідчення дорослої людини. Діти – в конфлікті із законом Будь-якій дитині, затриманій і підозрюваній у правопорушеннях або злочині, слід надати можливість негайно зв'язатися з батьками, опікунами чи довіреною особою і забезпечити безкоштовний доступ до адвоката. Правоохоронці повинні пояснити дітям, чому вони були затримані, в манері, зрозумілій їх віку, і не повинні проводити

опитування без присутності батьків, опікунів, довірених осіб чи адвоката. Діти повинні бути затримані у виняткових випадках, категорично забороняється утримувати їх під вартою разом з дорослими.

Діти – заявники Діти повинні мати вільний доступ до правових консультацій. Діти повинні мати можливість ініціювати судові розгляди безпосередньо, через батьків або опікунів, а також через обраного або призначеного законного представника.

Розвиток психіки дитини - складний процес дозрівання й ускладнення психічних функцій і особистості, що відбуває під впливом ряду факторів - спадково-біологічних й соціальних (виховання, навчання, впливу навколишнього середовища).

Особливості спілкування з дітьми. Узагалі спілкування можна вважати універсальним методом взаємодії між людьми. Завдяки йому людина утверджується в житті, впливає на когось і сама перебуває під впливом інших, отримує інформацію про зміст довкілля і захищає себе.

Види спілкування з дітьми: соціально-орієнтоване (спрямоване на суспільну думку, на те, «що прийнятне і не прийнятне»; «що скажуть інші»); предметно-орієнтоване (на світ речей, який навколо); особистісно-орієнтоване (на конкретних людей).

Кожний із цих видів передбачає пізнання людиною, зокрема дитиною, довкілля, самої себе та свого місця у соціумі. Пріоритети визначаються конкретними обставинами, віком дитини, її потребами вчасного розвитку та індивідуальними особливостями.

Довірливе спілкування не може бути нав'язливим, воно має виникнути з природного бажання іншої сторони. Процес контактування проходить у своєму розвитку певні етапи (стадії). Затримка того чи іншого або спроба пропустити якийсь із них, «перестрибнути», можуть зруйнувати взаємодію. Отже, успіх процесу взаємодії значною мірою залежить від послідовності його розвитку та здійснення переходу на іншу стадію тільки за наявності певних ознак контакту. Такими умовними етапами контактної взаємодії можна вважати: – виникнення бажання; – пошук спільних інтересів; – реалізацію способів індивідуального впливу і взаємної адаптації через погоджену взаємодію. Забезпечувати спілкування також можна на різних рівнях: – вербальному (словесному); – невербальному (безслівному); – підсвідомому. Останній чинник зумовлює особливий вплив не тільки того, про що говорять, а й як говорять. Отож, найголовнішою умовою контакту між працівниками підрозділів ювенальної превенції та дітьми є щирість і чесність, до яких діти особливо чутливі. Найбільш поширені засоби – голос (його тембр і сила), погляд, лексика, інтонація мовлення. Вельми важливим моментом під час спілкування є, напевне, взаємний емоційний контакт, сповнений вражень і задоволення. Основою такого невимушеного контакту завжди постає щира зацікавленість працівників підрозділів ювенальної превенції усіма справами дитини, вміння формувати діалог, який ґрунтується на принципах партнерства, рівноправ'я, взаємоповаги, визнання та розуміння. Дорослим важливо пам'ятати, що діалог не можна перетворювати у монолог. Тобто, щоб замість партнерського спілкування не зосереджуватися тільки на собі чи тільки на дитині. У таких випадках контакт буде втрачений.

З огляду на це надзвичайно важливо, щоб у процесі реалізації взаємин «Я – ТИ» акцент ставився не на «Я» чи на «ТИ», а на їхній зв'язок, який об'єднує два різні особистісні світи. Вияв цього «Я – ТИ» можливий за умови довіри вихованця до вихователя, що ґрунтується на механізмі емпатії. Отже, момент єднання – обов'язковий фактор досягнення виховних цілей. Усе це слушно й актуально і для сім'ї та сімейного виховання дітей, яким необхідно почуватися не тільки улюбленцями своїх рідних, а й потрібними їм, навчитися здатності розуміти інших, і бути готовими завжди прийти їм на допомогу, зокрема і добрим словом. До компонентів спілкування між працівниками підрозділів ювенальної превенції та дітьми насамперед уходять:

- зворотний зв'язок;
- взаємна повага; – уважне слухання;
- активне слухання; – відвертість;
- розуміння;
- обов'язки;
- різноманітність;
- запобігання припущенню;
- виразність.

Професійне спілкування працівників підрозділів ювенальної превенції передбачає: 1) формування першого враження та уточнення актуального емоційного стану; 2) усунення психологічних бар'єрів та встановлення психологічного контакту; 3) досягнення мети (здійснення психологічного впливу та отримання необхідної інформації чи зміна поведінки в бажаному напрямі); 4) завершення спілкування та вихід з контакту; 5) оцінка та корекція процесу взаємодії.

Процес установлення довірчих відносин з дітьми, які характеризуються порушенням соціалізації, охоплює тривалий час. На першому етапі важливо сформулювати у дитини відчуття безпеки у взаємодії через прояв позитивного ставлення до неї, уваги до її переживань та потреб, інформування про те, яким чином і для чого буде відбуватися процес її взаємодії з поліцейським ювенальної превенції. На другому етапі роботи, коли довіра сформована, дитина нерідко намагається перевіряти відносини, проявляє гнів, агресію та інші негативні реакції, очікуючи у відповідь негативного ставлення до себе. Поведінка дитини може набувати різних деструктивних форм, тому важливо встановити певні межі. Важливо дати дитині зрозуміти, що її не будуть зневажати, проте це не означає вседозволеності. Третій етап – заключний, на цьому етапі зусилля спеціаліста повинні бути спрямовані на те, щоб підготувати дитину до завершення роботи. Спілкування з дорослими є одним з вирішальних чинників розвитку дитини. Вона не може жити і розвиватися поза практичним і мовним спілкуванням з дорослим. У спілкуванні відбувається усвідомлення дитиною свого досвіду, систематизація та накопичення життєвого досвіду, визначення способу вирішення життєвих завдань (пошуку врегулювання різних ситуацій). Мотиви спілкування дитини зумовлені її основними потребами, передусім у нових враженнях (пізнавальні), активній діяльності (ділові), визнанні і підтримці (особистісні). Пізнавальні мотиви спілкування породжені потребою у нових враженнях, що спонукає її звертатися із запитаннями до дорослих. Ділові мотиви спілкування виникають у процесі

задоволення потреби дитини в активній діяльності, внаслідок усвідомлення необхідності допомоги дорослих. Особистісні мотиви (потреба у визнанні та підтримці) становлять суть спілкування дитини і дорослого. На відміну від пізнавальних і ділових, які виконують службову роль і опосередковують досягнення дитиною віддалених, кінцевих мотивів, особистісні мотиви остаточно задовольняються у спілкуванні. Отже, розуміння та вміле формування відповідної мотивації сприятиме встановленню працівниками підрозділів ювенальної превенції психологічного контакту з дітьми.

Спілкування та психофізіологічні особливості віку дитини. Важливо зважати на особливості комунікації відповідно до вікової категорії неповнолітніх.

Психофізіологічні особливості віку 3–5 років:

- мимовільне запам'ятовування і відтворення інформації;
- відсутність логічних зв'язків у процесі мислення;
- слабка та випадкова деталізація;
- фрагментарне сприйняття;
- слабка орієнтація в часі, періодизація якого носить умовний характер до

7 років.

Під час спілкування з дітьми раннього дитинства важливо звернути увагу на їх підвищену образливість і чутливість до визнання їх здобутків. Часто можуть виникати емоційні спалахи з дрібниць та гротескове перебільшення власних успіхів. Діти сприймають себе та інших недиференційовано, часто перебільшують свою значущість. Вони не можуть зрозуміти, що дорослі не відчувають і не сприймають їх внутрішній світ. У спілкуванні не хочуть говорити про себе, а зазвичай дають короткі відповіді або описовий звіт. У цьому віці діти ще погано визначають на око відстані між предметами, розмір приміщення та розміри предметів. Кольори розрізняються, як правило, тільки основні, змішані просто не сприймаються (наприклад, фіолетовий) або, точніше, не визначаються так, як це роблять дорослі. Невизначений або складний колір діти часто називають своїми словами. Для встановлення кольору (машини, одягу або інших речей) можна показати дитині справжні речі, кольорові зображення або попросити її намалювати побачене за допомогою кольорових олівців або фломастерів. Запропонуйте дитині прокоментувати намальоване нею для уточнення кольору. Події, що відбуваються, дитина сприймає оповідно, не виділяючи головного і другорядного, надаючи емоційне забарвлення всього побаченого і почутого. У цьому віці ще не сформовано сприйняття часу. Заповнений подіями час протікає швидше. Не заповнений час переоцінюється у бік збільшення. Наприклад, кожні 2–3 хвилини дитина може перепитувати: «А двадцять хвилин вже пройшло?» Тому при опитуванні, дитині необхідно ставити конкретні, деталізовані, навідні запитання, які мають завжди альтернативний вибір. Наприклад: «Коли ти побачив цього дядька, у вікнах будинків вже горіло світло чи ні?» Альтернативність у питаннях обумовлена тим, що діти в цьому віці схильні в усьому погоджуватися з дорослими, особливо якщо запитувач має велике значення для дитини (поліцейський, мама, педагог). Іноді бувають ситуації, коли у дитини питають: «У цю куртку був одягнений дядько?», роблячи інтонацією наголос на слові «цю». Дитина в більшості випадків

відповідає ствердно, адже вона бачить, що від неї хочуть почути саме це. Після декількох подібних питань і ствердних відповідей працівник поліції дратується і вся взаємодія закінчується плачем дитини. Бажано проводити спілкування з дітьми у вигляді яскравих малюнків, оповідей, казок із додаванням фотографій можливих підозрюваних. Під час спілкування використовуйте слова схвалення та випромінюйте емоційні позитиви. З 4-річного віку з'являється інтерес до тіла, починається статеві ідентифікація; в сім'ї формується ставлення до оголеного тіла.

Психофізіологічні особливості віку 5–6 років:

- неструктурованість послідовності подій; – уявлення про час доби на основі власної діяльності;

- наочно-образне мислення (опора на образ);

- відсутність здібностей у встановленні причинно-наслідкових зв'язків.

Дітям дошкільного віку притаманна яскрава уява. Вони здатні щиро вірити у деякі речі, яких насправді не було, забувають неважливі факти або можуть плутатись у свідченнях. Вони слабо орієнтуються у часі, просторі, числах, не розуміють абстракцій. Щиро вірять у правдивість інформації, отриманої від дорослих, реагують на похвалу, зазвичай сором'язливі з незнайомими людьми. У такому віці діти сконцентровані не довше 10–15 хвилин, після чого зростає рухова активність.

Психофізіологічні особливості віку 6–7 років:

- формування здатності до самостійного вибору способів поведінки і відповідальності;

- зв'язок просторової орієнтації з власним тілом;

- домінування мимовільної уваги; – зазвичай спогади про власні психофізичні травми не закарбовуються в пам'яті.

Спілкування бажано організувати за допомогою малюнків, казок, ляльок або інших різноманітних іграшок, створюються театралізовані сюжетні постановки для відновлення та уточнення спогадів дитини. Можна використовувати аркуші паперу із схематичним зображенням тіла людини, на якому пропонується заштрихувати обговорювані ділянки, зокрема різними кольорами. Для створення та обговорення емоційно значущих образів використовується кольоровий пластилін. Бажано застосовувати рисунки із зображеннями різних осіб, предметів, пейзажів для ілюстрування, уточнення та доповнення розповіді. Якщо не вдалось розговорити дитину дошкільного віку, то спробуйте почати розмову про цікаві для неї теми: який твій улюблений мультфільм? Назви своїх героїв з коміксів, мультфільмів. Яка твоя улюблена іграшка?

Психофізіологічні особливості віку 7–11 років:

- усвідомлення свого соціального статусу та статі;

- засвоєння соціальних очікувань;

- наполегливість у бажаннях; – збільшення словникового запасу, доступність переказу подій;

- розвиненість здатності до співпереживання;

- фантазії-мрії про турботу й увагу;

- здатність до аналізу та планування діяльності

- труднощі у виборі самостійної поведінки та обстоюванні своїх прав;

– дівчата більшою мірою орієнтуються на свої потреби, вміють приховувати переживання, демонструють соціально схвалювану поведінку.

Діти молодшого шкільного віку під час спілкування використовують достатній словниковий запас для висловлювань, вони можуть описувати подробиці, пояснювати хід подій. Вони пам'ятають факти протягом тривалого часу, розрізняють категорії «добре» та «погано», мають власну думку. Розрізняють внутрішню та зовнішню реальність. Їхні мислення та оцінки контрастні, крайні (добре-погане, свої-чужі, правильно-неправильно). З 9–10 років починають вільно виражати свої емоції, швидко говорити, можуть брехати для самозахисту від негативних наслідків. До дорослих ставляться з довірою і відкритістю. Для них надважливим є особистий приклад дорослих, громадське оцінювання їх учинків, знань і особистих якостей. Здатність концентруватися – до 45 хвилин.

Психофізіологічні особливості віку 11–15 років:

- емансипація;
- мислення подібне до дорослих;
- здатні мислити абстрактно;
- набуття почуття вікової неповноцінності (бажання бути дорослим і невміння їм бути);
- бажання все робити по-своєму;
- підвищена стомлюваність; – керованість уваги та пам'яті.

Діти-підлітки зазвичай мислять критично, часто висловлюють незгоду під час спілкування, потребують фактів та аргументації. Вони дуже чутливі до зовнішності, одягу, манер. Особистісно значущим для них є збереження статусу у власній соціальній групі. Важливо пам'ятати, що у підлітків спостерігаються різкі зміни емоційних станів – запальність, дратівливість, конфліктність з дорослими, зокрема через гормональні зміни у зв'язку із статевим дозріванням.

Для ефективного спілкування з підлітками потрібно бути чесними, дослуховуватись до їхньої думки та поважати як особистостей, обережно використовувати зауваження, повчальний тон, читання моралі, або наводити когось у приклад. Під час спілкування бажано використовувати пропозиції, прохання, домовленість та історії з власного життя. Здатні активно спілкуватися близько 60 хвилин. Психофізіологічні особливості віку 15–17 років: – юнацький нігілізм; – прагнення до наслідування; – прагнення до експериментів; – несформованість здатності прогнозувати; – бурхливий фізичний розвиток та ідентифікація себе з дорослими; – формування сексуального потягу; – складність формування особистої системи цінностей; – формування сексуального потягу; – конфлікт з культурними заборонами.

Під час спілкування з дітьми юнацького віку бажано спиратися на їхні морально-вольові якості. У цьому віці посилюється увага до особистісних, внутрішніх, психологічних якостей людини, на основі чого робиться висновок про неї. Діти юнацького віку в спілкуванні усвідомлюють цінність власної особистості, своєї неповторності. Вони прагнуть рівності стосунків з дорослими як з друзями чи порадиниками. Стратегія спілкування з дітьми юнацького віку передбачає звертання особливої уваги на їх самостійність, незалежність та автономію. Зневага до особистої незалежності часто призводить до конфліктів. Спілкування працівників підрозділів ювенальної превенції з дітьми та

підлітками потребує відповідної підготовки. Бажано отримати якомога більше інформації про дитину, що забезпечить насиченість діалогу. Під час бесіди з дитиною важливо приділяти достатньо уваги її фізичним потребам. Треба періодично запитувати дитину, чи їй зручно, чи не хоче піти до туалету тощо. Під час спілкування бажано спостерігати за реакцією дитини на поведінку батьків. Дуже часто дитина після кожного питання запитально дивиться на батьків і чекає їх схвальної (або несхвальної) реакції. Особливо це проявляється в тих випадках, коли працівник підрозділів ювенальної превенції під час озвучення запитання дитині дивиться на батьків. Тому бажано, щоб батьки знаходилися позаду дитини.

Ефективне спілкування з дітьми та підлітками потребує дотримання семи основних правил:

1. Упродовж спілкування контролюйте свої емоції та уникайте проявів негативного емоційного впливу на психіку дитини, адже це може ускладнити спілкування та призвести до виникнення негативних установок щодо поліцейських.

2. Підтримуйте доброзичливий, товариський стиль розмови, демонструйте своє позитивне ставлення (через привітний погляд, посмішку, прямі слова типу «радий тебе бачити», «як добре, що ми знайшли тебе» тощо).

3. Навчіться слухати та чути дитину, щоби зрозуміти причини її поганої поведінки. Спробуйте поставити себе на місце дитини через заглиблення у її внутрішній світ, уявіть, як би Ви поводитися на її місці.

4. Під час розмови уважно підбирайте слова. Кожне Ваше слово має величезний вплив на дитину. Використовуйте інформування, пояснення, переконання, будьте зразком для наслідування (це стосується Вашого зовнішнього вигляду, певних зовнішніх рис, манер, вчинків, слів тощо).

5. Радійте успіхам дитини (осуд менш інформативний, ніж схвалення) та використовуйте позитивне підкріплення (похвалу, заохочення, схвалення, власний приклад), що сприяє формуванню позитивних звичок поведінки та подоланню наявних негативних звичок.

6. Поважайте дитину як особистість, а тому будьте завжди ввічливими, поступливими, щирими та уникайте брехні. Якщо не вдалось розговорити дитину – спілкуйтесь на цікаві для неї теми.

7. Запропонуйте дитині свою допомогу у подоланні наявних проблем, вирішити які вона ще не в змозі, адже до досягнення повноліття (до 18 років) діти вважаються неповнолітніми.

Спілкування з дітьми за допомогою гри. Ефективним засобом спілкування з дітьми є гра. Вона формує розуміння спільності деяких проблем дітей і дорослих, а розв'язання їх у грі допомагає дітям краще засвоювати соціальні норми і ролі. Гра для дитини дошкільного віку є провідним і найбільш природним видом діяльності, важливою умовою повноцінного розумового, морального, естетичного, фізичного розвитку. Дитячі ігри взагалі – це єдина природна праця дитини, до якої вона береться без примусу і зовнішнього впливу. Водночас вони є чудовим засобом прищеплення практично всіх якостей характеру, які ми цінуємо у людей, але які часто намагаємося прищеплювати вербальними, тобто словесними, методами або простим привчанням, навчанням чи вправлянням. Граючись, дитина вчиться

жити. Під час гри вона досить легко опановує, розуміє суть і запам'ятовує її основні правила. У подальшому такі навички їй знадобляться. Крім того, під час гри дитина мусить оцінювати ситуацію і самостійно ухвалювати рішення; пізнає потребу співробітництва, привчається поважати права іншого учасника гри, навчається стримувати себе і свої негативні емоції; натомість виробляти доброзичливість і ширість. Жодна інша діяльність не здатна дитині дошкільного віку дати стільки позитивних емоцій, які так потрібні їй для здорового психічного і фізичного розвитку. Не меншу користь приносять ігри і в старшому віці, але за умови поглиблення їх соціального змісту. Мала дитина безперервно потребує діяльності і стомлюється не від неї, а від її одноманітності. Навіть поєднання різних видів діяльності не викликає різкої зміни динамічних стереотипів, не порушує духовної рівноваги дитини, а стає послідовним фрагментом її життя, який розгортається безпосередньо. Головне – не допускати (особливо у віці до 3 років) різкого, швидкого переходу з одного виду діяльності на інший, який не має з попереднім логічного зв'язку, тим паче, якщо він мало відомий або зовсім не відомий дитині. Це викликає протест, небажання, навіть хворобливий страх перед тим новим, що пропонують. Ось чому діти болісно реагують на те, що їх відволікають від іграшки або гри, яка їх цілковито захоплює. Безапеляційно втручаючись у світ дитячої гри, дорослі травмують, руйнують світ фантазій, травмують психіку дитини, деформують її уяву або, зрештою, дають хибні зразки поведінки з почуттями інших та ставлення до продуктів їхньої праці. Тому так важливо бути тактовними з дітьми, зайнятими іграми та іграшками. Не менш важливою для дитини будь-якого віку є можливість побути наодинці зі своїми думками. Адже численні життєві враження потребують усвідомлення і закріплення. Тому не тривожте дитину нетерміновим до неї звертанням – краще поспостерігайте за нею, за виразом її обличчя, поглядом, рухами. Спробуйте вгадати її настрій, зрозуміти його причину, відзначити про себе, наскільки адекватно до ситуації вона виявляє емоції. Такі спостереження дозволять працівникам ювенальної поліції глибше і краще зрозуміти свою дитину, налагодити з нею довірливі стосунки, а за потреби навчати її адекватного вияву емоцій. Дитина, яка в ранньому віці потребувала насамперед суто фізичного контакту, у міру дорослішання шукає вже зовсім інші форми уваги до себе з боку дорослих: вона прагне співчуття, усмішки, спілкування. У дошкільному віці, як правило, намагається першою заговорити, задає численні запитання, які за змістом до безкінечності йдуть від одного «Чому?» до іншого «Чому?». Вона починає усвідомлювати, що інші люди мають думки й уподобання, які відрізняються від її суджень, мають свої наміри, які також не завжди збігаються з її. Це розуміння надзвичайно важливо підтримувати у дитині й тоді, коли вона дорослішає, що дозволить пом'якшити дитячий егоїзм, зняти можливе напруження взаємовідносин. Проте не варто чекати швидких результатів – обопільне розуміння, яке лежить в основі партнерства між дорослими й дітьми, не завжди формується легко, просто і швидко. Йому дуже шкодить моралізування, менторський тон.

ВИСНОВКИ

Завданням поліції є здійснення не лише превентивної діяльності, спрямованої на запобігання та припинення протиправних дій, але й профілактичної роботи, змістом якої є вплив на свідомість особи шляхом застосування заходів виховного характеру. В процесі роботи у поліцейського також виникає потреба з'ясувати причини та умови, які призвели до правопорушень. Найбільш вразливою категорією серед суб'єктів комунікації поліцейського є діти. Пластичність їхньої психіки робить їх залежними від навколишнього соціального середовища. Вони часто стають жертвами злочину або ж легко втягуються у кримінальну діяльність. Спілкування з дітьми – це сфера діяльності не лише спеціалізованих підрозділів Національної поліції у справах неповнолітніх, а й усіх поліцейських служб і підрозділів, як органів досудового розслідування, патрульної та кримінальної поліції, дільничних офіцерів поліції тощо. Тому кожен правоохоронець повинен володіти достатнім рівнем знань у сфері комунікації з дітьми.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Когут Я., Хомин О., Жидецький Ю., Пряхіна Н., Кіржецький Ю., Січковська І. Формування ювенальної компетентності поліцейських : навчально-методичний посібник. / за заг. ред. Я. Когута. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 176 с.
2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / авторі-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, 172 О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytuny.pdf
3. Пам'ятка працівника Національної поліції України: Інформаційнодовідкові матеріали з питань професійного спілкування поліцейських / уклад.: Клименко І. В., Швець Д. В., Євдокімова О. О., Посохова Я. С.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 52 с.
4. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.
5. Порядок взаємодії інспектора підрозділу ювенальної превенції з неповнолітніми, які стали жертвами насильства : метод. реком. / Костюк В. Л., Литвин В. В., Мозоль В. В., Галустьян О. А. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 40 с.